

EL DEBAT A L'ESTAT

Una sortida democràtica a les palpentes

Ignacio Sánchez-Cuenca

Mapa de Catalunya i Espanya sobre la qüestió del 'demos' inspirat en el quadre "La traïció de les imatges" (en francès, "La trahison des images") de René Magritte, en el qual l'artista surrealista va pintar una pipa amb una frase a sota: "Ceci n'est pas une pipe" ("Això no és una pipa"). El pintor belga és conegut per haver dotat el surrealisme d'una càrrega conceptual basada en el joc d'imatges ambigües i el seu significat denotat a través de paraules. Il·lustració: César Cromit

En l'estudi de la Lògica, les paradoxes ocupen un lloc molt destacat. Es tracta d'actes de parla en què resulta impossible establir la seva veritat o validesa. La més famosa és la paradoxa del mentider, la primera formulació de la qual pot trobar-se en l'Evangelí de Sant Pau: el cretenc Epimènides va afirmar que tots els cretencs eren uns mentiders. Si Epimènides va dir la veritat, se'n deriva que ell mateix era un mentider, i per tant hauríem de concloure que la seva afirmació era falsa. Però si és fals el que va dir Epimènides, es confirma la seva tesi que tots els cretencs són uns mentiders i no ens queda més remei que concloure que és veritat.

Existeixen moltes formulacions alternatives de la paradoxa del mentider. Bertrand Russell va plantejar aquest enigma: el cas d'un barber que només afaita aquells que no s'afaiten a si mateixos. Llavors, qui afaita el barber? Si el barber no s'afaita a si mateix, ho hauria de fer, ja que ell s'encarrega d'afaitar els que no s'afaiten a si mateixos; però si s'afaita, no hauria d'afaitar-se a si mateix, ja que només afaita els que no s'afaiten a si mateixos.

El punt cec de la democràcia

El més interessant és que la paradoxa té registres que van més enllà del llenguatge enunciatiu. Pensem per exemple un sergent que li diu a un soldat “Desobeeix aquesta ordre!” Què hauria de fer el soldat? Si incompleix l’ordre, haurà obeït el mandat inicial, però si decideix obeir no li queda més remei que desobeir. O penseu en un polític que prometés incomplir les seves promeses. Ens trobaríem en la mateixa situació. I què dir d’un jutge que declarés que la seva sentència no és vàlida? Si s’invalida, haurà quedat validada, i a l’inrevés.

A l’hora d’enunciar, ordenar, prometre o declarar, la paradoxa es produeix quan s’inclou una referència a la condició de possibilitat de l’acte de parla que es pretén realitzar. El llenguatge pot parlar de si mateix sense problema, com quan diem “Aquesta oració té cinc paraules”. Però el que no pot fer és referir-se a la seva pròpia condició de possibilitat. Així, l’acte de parla “Desobeeix aquesta ordre!” no és paradoxal per referir-se a si mateix, sinó per referir-se al que dóna sentit i fa possible una ordre, que és el seu compliment o incompliment. Una ordre que no es pot complir és una ordre defectuosa. Una ordre que es refereix a les seves pròpies condicions de compliment és una ordre incorrecta o inadequada.

Doncs bé, resulta senzill establir una analogia entre les paradoxes dels actes de parla i la paradoxa democràtica que se suscita davant d’una demanda de secessió. La democràcia pot processar i fer-se càrrec de qualsevol conflicte, per això compta amb un conjunt de regles i procediments. Però no pot donar una solució democràtica al qüestionament de la condició de possibilitat de la pròpia democràcia.

La democràcia, com a forma d’autogovern col·lectiu, requereix d’una col·lectivitat que vulgui prendre decisions col·lectives de manera conjunta. Aquesta col·lectivitat o poble és el *demos* amb el qual es forma el terme “democràcia”. Una vegada que està clar qui forma part del *demos*, la democràcia es posa en funcionament. Què passa, però, si es qüestiona el *demos* en funció del qual es prenen les decisions col·lectives? Quan això passa, ens trobem amb una cosa molt semblant a les paradoxes lògiques. La democràcia pot resoldre-ho tot excepte el qüestionament de la seva condició de possibilitat, que és l’existència d’un *demos* que vulgui governar-se a si mateix. El problema de la constitució del *demos* és un problema pre-democràtic i pot considerar-se una mena de punt cec per a la democràcia [1].

La paradoxa rau en que no podem donar una solució democràtica al qüestionament de la condició de possibilitat de la pròpia democràcia

El problema pot resumir-se així: un *demos* existent, diguem-li *A*, es fragmenta en dos subconjunts, *a* i *b*. El subconjunt *a* (majoritari), que reclama la totalitat i integritat d’*A*, diu

que les decisions col·lectives les han de prendre *a* i *b* junts perquè *a* i *b* formen part d'*A*. No obstant això, *b* no vol prendre decisions amb *a*, vol separar-se del *demos* *A* i començar a prendre decisions per si mateix, com un nou *demos* *B*. La regla de majoria no serveix per dirimir el conflicte: *b* no vol prendre decisions amb *a* i, per tant, si *b* és una minoria davant de *a*, *b* no acceptarà l'ús del principi de majoria en *A*. Al seu torn, *a* no acceptarà una decisió que *b* prengui pel seu compte, ja que no li reconeix a *b* la condició de *demos* propi.

Com sortir d'aquest atzucac?

La democràcia, com ja he apuntat abans, no ofereix una sortida a aquest problema. En el manual d'instruccions de la democràcia no s'inclou cap solució. Per això, molts analistes tracten d'evitar la qüestió pensant en termes d'Estat. En lloc de veure l'assumpte com una qüestió de democràcia, l'analitzen posant-se en el lloc de l'Estat i introduint, per tant, consideracions geoestratègiques: els uns diran que el millor en temps de globalització és formar estats de mida reduïda, amb un avantatge comparatiu clar en el sistema internacional; els altres, en canvi, consideraran que no es pot fragmentar més el món, que en temps de globalització la tendència consisteix a federar, no a separar; si ja és difícil governar la UE amb 27 membres, imagineu-vos com seria amb 54, etcètera.

No vull afirmar que aquesta perspectiva sigui irrellevant. Evidentment, no ho és. Però no em sembla que sigui suficient per tancar la qüestió: obvia el problema democràtic de fons. Crec que la forma d'abordar una crisi de *demos* ha d'inspirar-se en principis democràtics. La dimensió democràtica no es pot defugir. Tot i que no hi hagi un procediment democràtic inequívoc, podem inspirar-nos en els principis constitutius de la democràcia, en el seu esperit, per buscar una solució [2]. Animat per aquest esperit democràtic, crec que el més raonable políticament consisteix a mirar de trobar un procediment compartit entre les parts, que resulti mútuament acceptable. Una crisi de *demos* es pot superar si les dues parts que tenen objectius enfrontats i incompatibles aconsegueixen arribar a un acord sobre com resoldre les seves diferències. Això és el que va intentar aconseguir el Tribunal Suprem del Canadà en la seva famosa sentència sobre la secessió del Quebec. L'alt tribunal va proposar un marc que pogués ser acceptable per a les dues parts. Va negar que *b* tingués un dret fonamental o inalienable a la separació, però va recordar a *a* que si *b* mostrava una voluntat clara de separar-se, no podria negar-se en rotund a negociar l'assumpte, tot i que la constitució canadenca no contempla en cap lloc un procés de secessió; en qualsevol cas, va afegir que per fer efectiva la separació de *b* en cas d'una majoria clara a favor de la mateixa, caldria prèviament una negociació exhaustiva entre les parts que donés lloc a un acord de separació satisfactori per a tothom.

La sentència sobre el Quebec reconeix un conflicte entre dos principis nuclears de les democràcies liberals, el principi constitucional o de legalitat i el principi democràtic

La sentència sobre el Quebec resulta especialment interessant perquè es fonamenta sobre el reconeixement d'una tensió o conflicte entre dos principis nuclears de les democràcies liberals, el principi constitucional o de legalitat i el principi democràtic. Això és justament el que, fins ara, no ha admès l'Estat espanyol, començant pels discursos de Felip VI, en què només s'esmenta el principi de legalitat o Estat de dret, i seguint pel Tribunal Constitucional, el Tribunal Suprem, els partits polítics d'àmbit nacional (excepte Podemos) i la immensa majoria d'analistes. Com he tingut oportunitat d'argumentar més en extens en un altre lloc, aquest biaix en el diagnòstic del problema és conseqüència d'un pur legalisme en la cultura democràtica del país que s'arrossega almenys des dels temps de la Transició [3].

La solució espanyola

A Espanya hi ha hagut dues crisis de *demos* en els últims vint anys, una al País Basc (Pla Ibarretxe) i una altra més recent a Catalunya (*procés* i els esdeveniments de la tardor de 2017). Al meu parer, en cap de les dues es va abordar el problema des de paràmetres democràtics com els que acabo d'esmentar. En el cas del Pla Ibarretxe, es va utilitzar el principi de majoria al Parlament espanyol, rebutjant per un marge molt ampli la proposta de Parlament Basc (*a* es va imposar a *b*). Aquesta crisi va acabar superant-se amb l'evolució del principal partit basc, el PNB, cap a posicions més moderades. En el cas de Catalunya, la crisi està sent més complexa i duradora i, a més, ha arribat molt més lluny, tensant les costures de la democràcia espanyola.

Des de la sentència limitadora del Tribunal Constitucional de 2010, en què, entre d'altres coses, es taponava qualsevol via de reconeixement de la plurinacionalitat a Espanya, els successius governs no han obert en cap moment un canal formal de diàleg o un fòrum negociador. L'actual Govern de Pedro Sánchez està intentant posar en marxa una taula negociadora, però fins al moment han sorgit diverses dificultats que han impedit la seva materialització i el seu desenvolupament. Dit d'una altra manera, en tots aquests anys, mentre s'aguditzava la crisi constitucional, no s'ha explorat cap fórmula per trobar una solució satisfactòria per a totes les parts. El major avenç, en aquest sentit, ha estat la Declaració de Pedralbes del 20 de desembre de 2018, en la qual els governs d'Espanya i Catalunya van acordar un breu text en què es reconeixia l'existència genèrica d'un conflicte sobre el futur de Catalunya i s'apostava per la via del diàleg.

La part minoritària, la de l'independentisme català, va fer en el seu dia nombroses crides al diàleg. De vegades, aquestes crides venien acompanyades de propostes, com quan la delegació del Parlament català va sol·licitar al Congrés el 8 d'abril de 2014 que, mitjançant llei orgànica, es donés poders al govern català per poder realitzar una consulta o referèndum no vinculant sobre el futur polític de Catalunya; però, PP, PSOE i UPyD van votar en contra d'aquella iniciativa al·legant la seva inconstitucionalitat. Però fins i tot si hagués estat inconstitucional, la qual cosa és dubtosa i matèria de debat, aquests mateixos partits podrien haver considerat que, en la mesura que es tractava d'una solució pactada del problema català, valia la pena posar en marxa un *procés* de reforma constitucional per trobar l'encaix legal a aquesta consulta.

No només el govern espanyol va refusar la via negociadora, sinó que a més va dur a terme operacions secretes amb recursos públics orientades a difamar els líders de l'independentisme. Així va quedar acreditat en dues comissions d'investigació, una al Congrés i una altra al Parlament. Recentment, s'ha anat confirmant el "joc brut" dels governs de Mariano Rajoy gràcies als àudios confiscats al comissari Villarejo. L'espionatge a polítics i autoritats de l'Estat amb recursos públics és una de les fallides més greus de l'ordre constitucional, ja que, a més de l'abús de poder que suposa, altera les regles de la competició política.

En cap de les dues crisis de demos dels últims 20 anys a Espanya es va abordar el problema des de paràmetres democràtics

Quan la situació va "explotar" a la tardor de 2017, l'Estat espanyol va reaccionar tractant d'evitar el referèndum de l'1 d'octubre mitjançant l'ús de la força, empresonant preventivament els líders civils de l'independentisme i posant en marxa una mena de "causa general" contra l'independentisme sota l'acusació abusiva de delictes de rebel·lió. Tot i que jutges i fiscals, amb el Tribunal Suprem al capdavant, han continuat aquesta ofensiva, la moció de censura de 2018 ha significat un canvi d'orientació en la política de govern Espanyol, si bé cal pensar que arriba massa tard, quan el mal "democràtic" ja està fet.

La solució catalana

El moviment independentista s'ha caracteritzat per l'ús de formes pacífiques de protesta, resistència i desobediència civil i política. Els únics episodis de violència al carrer es van produir el 2019, arran de la sentència de Tribunal Suprem en la qual s'establien penes llargues de presó per als principals líders polítics del Procés. Al meu parer, el moviment va ser exquisidament democràtic fins a les eleccions autonòmiques de 2015. Després d'aquelles eleccions, que les forces independentistes van presentar com plebiscitàries, la majoria absoluta independentista al Parlament va continuar el seu projecte de separació tot i comptar amb un suport electoral per sota del 50 per cent (calculat sobre el cens, no arribava al 40 per cent de la societat catalana). A partir d'aquell moment, el moviment va actuar, diguem-ne, "per sobre de les seves possibilitats", com si tingués un suport i legitimitat aclaparadors, quan resultava obvi que no era així. L'independentisme va crear unes expectatives impossibles de materialitzar, de manera que els líders van acabar atrapats en l'estratègia que ells mateixos havien planificat, sense més sortida que adoptar una postura que podríem anomenar "sacrificial", consistent en mostrar a les bases que tenien la determinació indestructible de seguir endavant costés el que costés. El resultat va ser el viatge cap a enlloc de la tardor de 2017; primer les lleis de transició i referèndum, després el referèndum de l'1 d'octubre i, finalment, la declaració d'independència del 27 d'octubre, purament "expressiva" i sense conseqüències de cap tipus.

Crec que, per greu que fos la desobediència política i la deslleialtat constitucional de les

autoritats catalanes, la resposta penal de l'Estat no va ser adequada per motius tant estratègics com de principi. Els fets de la tardor de 2017 van ser propis d'una crisi constitucional, però no d'una rebel·lió o una sedició. En aquest sentit, el dèficit de sensibilitat democràtica de les institucions de l'Estat (i de bona part de la societat civil) explica la ràpida extensió de la tesi atrabiliària que l'independentisme va intentar dur a terme un "cop d'Estat". Un cop d'Estat consisteix en la presa del poder central mitjançant la violència o l'amenaça de violència, en gairebé tots els casos amb la participació de l'Exèrcit o d'una part (l'auto-cop pot ser una excepció). Els cops solen ser esdeveniments breus i mai no s'anuncien per avançat. Assimilar els successos de la tardor de 2017 a un cop ha estat la manera més expeditiva de justificar l'aplicació dels tipus més durs del Codi Penal als acusats. Aquesta resposta penal no ha resolt el problema polític subjacent i ha debilitat tant els fonaments de la democràcia espanyola com la imatge exterior del país.

No obstant això, el rebuig de la forma en què s'ha jutjat als líders independentistes no implica que els seus actes estiguin lliures de retret polític i democràtic. Com ha assenyalat Jordi Muñoz en el seu llibre *Principi de Realitat*, que al meu parer constitueix l'anàlisi més penetrant fins ara sobre el *procés*, els passos fets a la tardor de 2017, més enllà del valor històric que puguin tenir per al moviment independentista en tant que fites en una llarga lluita per a l'Estat propi, van ser en última instància un fracàs en la recerca d'una sortida democràtica que, fos quin fos el resultat, resultés acceptable per a una majoria molt àmplia de catalans [4]. El desafiament, com planteja Muñoz, no és tant que hi hagi una majoria més o menys àmplia a Catalunya a favor de la independència, sinó que s'estableixi una forma democràtica, carregada de legitimitat i acceptada per (gairebé) tots, sobre com resoldre les diferències polítiques sobre el futur polític de Catalunya.

La solució democràtica

El sistema polític espanyol no ha abordat des de paràmetres democràtics la demanda d'independència procedent de Catalunya. L'obcecació del Govern del Partit Popular i l'hostilitat dels jutges han servit més que res per radicalitzar el moviment independentista català. En reduir-se el seu marge d'acció, l'independentisme no va voler retrocedir i va optar per l'estratègia unilateral, consistent en una ruptura per la via dels fets, tal com va succeir a la tardor de 2017, estratègia que, d'altra banda, no comptava amb el suport popular necessari per a una empresa d'aquest tipus i que, en conseqüència, estava condemnada al fracàs. Al seu torn, la reacció de l'Estat als fets de 2017 s'ha basat en la repressió i el càstig. En lloc de reconèixer l'existència d'una crisi constitucional derivada del qüestionament del *demos* nacional espanyol, l'Estat ha reduït el problema a una qüestió de seguretat i ordre públic, que es pot resoldre mitjançant la intervenció dels cossos policials i els tribunals penals.

Per diferents motius, i amb un abast diferent en cada cas, les dues parts, l'espanyola i la catalana, s'han desviat del que es podria considerar una aproximació democràtica a la crisi de *demos*. En una democràcia amb fonaments més sòlids, no s'hauria arribat tan lluny ni en la negativa a negociar i reconèixer com a legítima la demanda d'independència, ni en l'intent unilateral de ruptura de l'ordre polític existent.

Res d'això era inevitable. Si hi hagués hagut un principi de reconeixement mutu que consagrés la legitimitat de les preferències a favor i en contra de la independència, l'Estat podria haver iniciat un procés negociador que hagués evitat una crisi com la de la tardor de 2017. Per a això calia reconèixer que existia un problema de *demos* en el qual el principi democràtic i el principi constitucional no es conjuguen adequadament. El nacionalisme espanyol, però, ha preferit jugar la carta de la deslegitimació o no-reconeixement polític de l'independentisme, amb una àmplia varietat d'arguments: l'independentisme és insolidari i retrògrad; s'estén a la ciutadania gràcies a la manipulació d'unes elits que controlen l'ensenyament i els mitjans de comunicació i que, en darrer terme, només busquen la seva supervivència política; és una extensió del populisme xenòfob; es construeix sobre una falsificació de la història; etc., etc., etc. I el nacionalisme català, en més d'una ocasió, ha jugat al victimisme ("Espanya ens roba") i a la deslegitimació de l'Estat i la democràcia espanyoles, presentant el sistema polític com si fos un règim autoritari o semi-autoritari.

Només si partim de la base que, per sota de tots aquests discursos, queda pendent un problema democràtic complex i profund, podrem començar a desfer el camí recorregut. En aquest sentit, si una cosa tan senzilla com la declaració de Pedralbes fos recolzat per totes les forces polítiques, seria més senzill trobar alguna solució al problema dels polítics independentistes empresonats o "encallats" fora d'Espanya i, a partir d'aquí, podria posar-se en marxa un procés negociador.

Amb un principi de reconeixement mutu que consagrés la legitimitat de les preferències a favor i en contra de la independència, l'Estat podria haver iniciat un procés negociador que hagués evitat una crisi com la de la tardor de 2017

Al meu parer, correspondria llavors al govern d'Espanya formular una proposta d'abast constitucional amb el propòsit no només de guanyar més suport a Catalunya per a la causa de la integritat territorial d'Espanya, sinó també amb l'ànim d'introduir una major eficiència en l'estructura territorial de l'Estat. Aquesta reforma, com s'indica en l'article introductori d'aquest monogràfic de César Colino i Ignacio Molina sobre el debat a l'Estat, pot articular-se a partir de la combinació, en dosis variables, d'elements com el federalisme, l'asimetria i la plurinacionalitat [5]. Al final del procés, hi hauria un referèndum, però no sobre la independència, sinó sobre la proposta que faci l'Estat central després de negociar amb les comunitats autònomes. Atenent a la naturalesa política del conflicte, no crec que n'hi hagi prou una reforma institucional si aquesta no ve acompanyada per alguna forma de reconeixement de la naturalesa plurinacional d'Espanya. Aconseguir un consens entorn d'aquest reconeixement, sobretot després de la línia doctrinal que ha establert el Tribunal Constitucional i en un context d'un nacionalisme espanyol excloent en fase de creixement, serà extremadament difícil.

No és el meu objectiu en aquest text precisar les línies mestres de la proposta de reforma constitucional. No obstant això, sí que m'agradaria assenyalar què passaria si aquesta

reforma no tirés endavant, per falta d'acord entre les forces polítiques, o perquè, al referèndum preceptiu de ratificació, no aconseguís un suport majoritari a Catalunya. Per descomptat, si la reforma constitucional es porta a terme i aconseguix la ratificació popular no només en la resta d'Espanya, sinó també a Catalunya, la crisi s'hauria resolt, no sé si per sempre, però sí al menys per un temps. Seguiria havent-hi independentisme a Catalunya, per descomptat, però probablement no tindria l'empenta que ha tingut en aquests anys. Però si no fos així, si no hi ha acord sobre una proposta de reforma o si la reforma fos tan "tèbia" que no aconseguís una majoria àmplia a Catalunya, crec que, en haver-se esgotat la capacitat propositiva de l'Estat, no quedaria més remei que procedir a la realització d'un referèndum o consulta a Catalunya sobre la independència.

Que el fracàs de la reforma portés a un referèndum seria el millor esperó perquè la dreta nacionalista espanyola s'involucri en aconseguir que la reforma tingui èxit, aixecant així el veto que ara exerceix a qualsevol canvi o negociació. D'altra banda, fer dependre el referèndum de la reforma constitucional serviria per no donar cap prima a l'*statu quo*. Els immobilistes saben que tenen l'*statu quo* de la seva part. L'única manera que entenguin que aquest no pot ser un refugi còmode consisteix en que, si no hi ha reforma, es posin els mitjans perquè se celebri algun tipus de consulta pactada a Catalunya sobre la independència.

Resumint: la meua proposta consisteix en deixar de banda l'enfocament legalista de la crisi catalana, resoldre el problema dels presos i negociar una reforma d'abast constitucional que sigui ratificada popularment en referèndum. Si l'Estat no és capaç d'elaborar aquesta reforma, o si la reforma no aconseguix l'aprovació ciutadana, un cop esgotada la via reformista, no queda més remei, democràticament parlant, que permetre la realització d'una consulta sobre la independència de Catalunya i, en cas que surti un resultat clar a favor, obrir negociacions sobre com procedir a la separació. Sempre pot haver-hi una altra solució, abandonant l'esperit inclusiu i democràtic: negar la crisi de *demos*, centrar-se en el principi de legalitat i mantenir durant el temps que calgui una anomalia democràtica al si de l'Estat. No es pot descartar que això últim sigui el que acabi passant.

REFERÈNCIES

- 1 — Per a un desenvolupament més extens del problema del "demos", vegeu Robert Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989) i Ignacio Sánchez-Cuenca, *Más democracia, menos liberalismo* (Madrid: Katz, 2010), Cap. 2.
- 2 — Per a un tractament més general dels problemes filosòfics i legals que genera la secessió, vegeu Pau Bossacoma, *Morality and Legality of Secession. A Theory of National Self-Determination* (Londres: Palgrave Macmillan, 2020).
- 3 — Ignacio Sánchez-Cuenca, *La confusión nacional. La democracia española ante la crisis catalana* (Madrid: Libros de la Catarata, 2018), Cap. 3.
- 4 — Jordi Muñoz, *Principi de realitat. Una proposta per a l'endemà del Procés* (Barcelona: L'Avenç, 2020).

- 5 — Cesar Colino i Ignacio Molina, “[Introducció: la reflexió a Espanya sobre el conflicte català: pressupòsits, dimensions i enfocaments](#)”.
Vegeu també, en aquest número, l’article de Xavier Domènech, “[Vies de sortida del bloqueig Catalunya-Espanya](#)”.

Ignacio Sánchez-Cuenca

Ignacio Sánchez-Cuenca és doctor en Sociologia i llicenciat en Filosofia. Actualment és director de l'Institut Carlos III-Juan March de Ciències Socials i professor de Ciència Política a la Universitat Carlos III de Madrid. Prèviament, també havia impartit docència a la Universitat Complutense de Madrid, a la Universitat de Yale, a la Universitat de Nova York i a la Universitat Pompeu Fabra. Col·labora habitualment a diversos mitjans de comunicació com La Vanguardia, la Revista Contexto y Acción. També és autor de diversos llibres; els més recents són *La impotencia democrática* (2014), *La desfachatez intelectual* (2016), *La superioridad moral de la izquierda* (2018) i *La izquierda: fin de (un) ciclo* (2019).